

Baktî

Hüner Şencan

İngilizcede ‘bhakti’ şeklinde yazılıp ‘baktî’ diye okunuyor. Pakti, bi-hekti, bahti, bagti sözcükleri farklı dillerdeki görünümleri. Etimolojisi hakkında fazla bilgi yok. Bir şeyler bulabilir miyim diye kaynaklara yöneliyorum.

Milattan sonra 200-650 yılları arası *Orta İran Dönemi* olarak biliniyor. Sâsânîlerin hükümferma olduğu zaman aralığı... İlahi rahmeti temsil etmek üzere Baga adlı tanrıya inanıyorlarmış ve onu Hintlilerin “küçük tanrı” olarak değerlendirdikleri Bhaga’dan¹ almışlar.

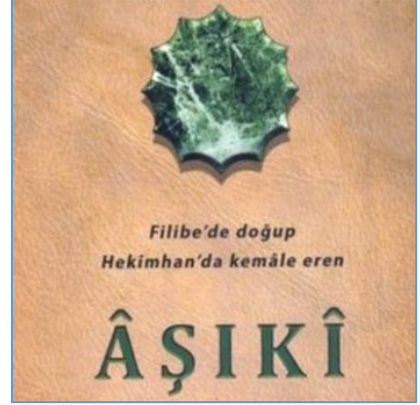

Baga, noksanı olmayan kamil bir sıfat (par excellence) olarak görülüyor, fakat İran topraklarının her yerinde ‘tanrı adı’ olarak değerlendirildiğine ilişkin kanıt yok. Baga, Hüdâ kelimesiyle aynı anlamda. Tanrı, Teâlâ, Bâilâ ya da Mevlâ demek...

Mecûsî inancındaki –güneşin ışığını temsil eden– tanrı Mitra ile Baga sözcüğü arasında ilişkiler kuruluyor. Mitra, başka inanç gruplarında Şems veya Şamas... Fenikelilerin güneş tanrısı Bel... Veya Belîz...

“Bakû” ve “Bağdat” şehir adları “Tanrı’ya merbut” anlamında, Baga kelimesiyle ilintili...

Fakat, Bakti sözcüğünün Baga’nın bozulmasıyla ortaya çıkmış olma ihtimali düşük. Ben onu eski Mısırlıların *Hakt*², “Tanrıça” sözüyle ilişkilendiriyorum. Hintlilerin meşhur *Bhaga* sözcüğü de Hakt’tan türetilmiş olabilir.

Baktî veya Haktî sözünü Hüdâî kelimesinin eşanlamlısı olarak değerlendirebiliriz...¹ Baktî, Haktî, Hüdâî, Çelebî, Calabî, Mevlevî veya Mitrâî...

Bu terimler, özel cemaat, tarikat veya cemiyetlerine işaret etmeksizin ele alındığında *Tanrı’ya / Tanrıça’ya bağlı olan insan* anlamına geliyor. *Hüdavendigâr* veya *Hüdaberdî* sözcüğü de bu türden... Biz “Tanrı Verdi” diye anlıyoruz ama galiba aslı, *kendini Tanrı’ya veren* demek... Tanrı yoluna baş koyan... Tanrı’ya merbût... Tesbih eden... O’nu çokça hatırlayan... Muhlis... Yaşamını ibâdet ve dua ile geçiren...

¹ Bhaga: Saadet, mutluluk veren. Bliss. Belîz... Bilâz... Blâs... Cennet veya cennet mutluluğu. Naîm cenneti, Mutluluk cenneti. Baht. Hoş-baht. İyilik-sağlık. Hoşluk, hoşnutluk. Sukh, sükunet, rahatlık. Salighet (Salihat). Nîmet. Ferhad. Bilâze-nest, Blazhenstvo, Blâho. El-Ecria (alegría). Felîçita (Felicidade). Felîco. Hund veya Hind. Parama ânanda (Neşe Ananda). Hakyamsar. Ânanda. Param (neşe -pîr) ânandam.

² Hak, Hakt, Heqet, Hecate veya Heka: Milattan önce 2000 yıllarında eski Mısır’ın Menfis şehrinde kadın vücutlu, kurbaga başlı olarak tasvir edilen bir tanrıça. Mısır yazıtlarına göre, dünyada kadın ve erkek türü ortaya çıkmadan önce Heka, Heqet veya Hakt adı verilen bu tanrı/tanrıça vardı. Antik zamanlara ait bir Mısır hikayesinde geçen şu sözler oldukça anlamlı: “Ra ve Rud-didet’in oğulları doğduğunda, tanrı Ra Isis, Nebhat, Meshkent, Hakt ve Khnumu’nun ona gitmesini; tanrı Khnum hariç, dans eden kızlar formuna dönüşmesini istedi.”

Hindistan'daki dini yaşam kaba çizgilerle incelendiğinde dört dönem üzerinde duruluyor: Vedalar, Upanişadlar, Budistler ve Baktiler...

Bakti'lik bir akım veya tarikat³ olarak ne zaman ortaya çıktı? İlk Bakti öncülerin ortaya çıkışı milattan önce 1200 yıllardaki Rig-Veda'ya kadar götürülüyor. İlk dönemde dâvûdîler belirli tanrı ve tanrıçaları kut-sayarak onlardan yardım ve hoşnutluk diliyor, rızalarını elde etmek için yüksek sesle ilahiler söylüyor, ni-yazda bulunuyorlarmış.

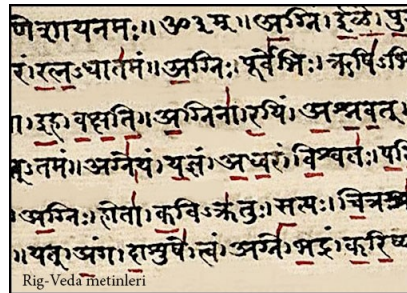
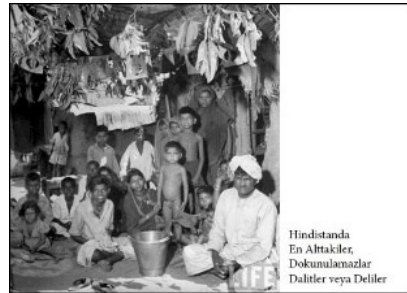
Milattan önce 400 ilâ milattan sonra 600 yılları arası *Epik Dönem*⁴... *Mahabharata* ve *Ramayana* gibi kut-sal metinlerin yazıldığı... Epik şiirler, dönemin lider-leri ve yaptıkları savaşlar hakkındaymış. Kral ve krali-çelerin oynadıkları rollere vurgu yapan şiirler... Bu dönemde ideal bir sosyal düzen geliştirilmiş ve top-lum 'kast' adı verilen beş ayrı kesime bölünmüş. Brahmanlar, savaşçılar, tüccarlar, südrâ adı verilen köylüler-zanaatkârlar ve en altta *dalitler* (deliler)... Sonuncu sıradakiler aşırı kirli olmaları nedeniyle *do-kunulamayacaklar* diye adlandırılmış. Köleler, di-lenciler, ölmüş sığır derilerini tabaklayan kişiler, çöp-çüler, *parayan*⁵ adı verilen davulcular, hamallar, in-san ölülerini cenaze töreni için hazırlayan kişiler...

Bunlardan sadece ilk üç tabakaya ait olanlar çocukları için "upanyâna" adı verilen *dini sorumluluklara ilk adımı atma töreni* düzenleyebilir, Veda'ları etüt ede-bilir veya Vedik ibadetlerine katılabilirlermiş.

Hint Baktiliği, bir anlamda bu ayrımcı kast sistemine (dharma)⁶ karşı bir tür tepki olarak ortaya çıkmış...

Milattan sonra 320'de *Gupta Soyu* adı verilen yeni bir krallar dizisi iktidara geliyor. Gupta kralları Hintlileri *Puca* adı verilen kadın görünümlü tanrısal ikonlara tapınmaları için çok sayıda *Pansiyon* adı verilen ma-betler yapıyor ve onları Vişnu, Şiva ve tanrıça Şakti gibi ilahlara ibadet etmeleri için destekliyor.

Bu gelişmelerin yanında ve aynı dönemde, tanrılar ve tanrıçalar hakkındaki eski hikayelere dayanan *Puranalar* (Pîr-Analar) adı verilen yeni edebiyat ürünleri ortaya çıkmaya başlıyor.

³ Bakti tarikatı: *Bhakti marg*. Baktilik yolu.

⁴ Epik: Kahramanlık şiirleri veya kahramanlık destanları. Bir tür gazâvatnâme... Örneğin *Gazâvat-ı Hayreddin Paşa* manzum eseri.

⁵ Parayan: *Parya*. Kast dışı kalan, hiçbir toplumsal sınıftan olmayan. Her türlü haktan yoksun olan kişiler.

⁶ Dharma: [Dârmâ]. Telaffuzu ve anlamı farklı olmasına karşın köken-biliminde "hürmet" sözcüğüyle ilintili gözüktüyor. Araplar "hürmet" sözcüğünü "dharma" kelimesinden dönüştürmüş olabilirler. Veya daha eski zamanlara dayanan kromozom ortaklığı söz konusu olabilir. Türkçedeki "darma-dağınık" sözcüğü de *darma* kelimesiyle ilintili.

Baktiliğin ete-kemiğe bürünmesi orta çağ döneminde... Özgün şiirler için 650 tarihi veriliyor.² Miladi 500-850 “İlk Dönem”... İkinci evre 851’den 1250’ye kadar ve ondan sonrası üçüncü dönem. On ikinci yüzyılda ivme kazanarak yaygınlaşırken on yedinci yüzyılda eski canlılığını kaybetmeye başlamış.

Ramaçandran’a göre, Hinduizm’in omurgasını oluşturan Baktilik hareketi Hindistan’ın *Tamil-Nadu* eyaletinde başladı.³ Bölgede miladi ikinci yüzyıla kadar uzanan *Sangam Edebiyatı* “bağlılık ve tanrı aşkına dayanan ibadetin” ilk örneklerini yansıtıyor-muş. Tamil, o dönemde kişileştirilmiş tanrı Müjgan’ı⁷ yücelten ve ona aşk şarkılları söyleyen ilahi çığırıcıları, yani bard’ları ile meşhur imiş.

Bakti sözcüğü, “Bag’a veya Hakt’a bağlı olma” anlamına gelmekle birlikte, zaman içinde *Baga* tanrı adlandırmasının tedavülden kalkmasıyla sadece “bağlı” veya “merbût” anlamına bürünür. Hatta, “bağlı olan” da değil; “tutkun olan”, “âşık olan”... “aşkıyla yanan...” Bakti sözcüğünü en iyi “meczip” kelimesi karşılıyor ama bizde “aklını yitirmiş” manasına geldiğinden onu kullanmak doğru değil. Bakti sözcüğünün uygun karşılığı “âşikî” olabilir. Aşk’a kendisini kaptırmış olan... Merbût veya murâbıt da diyebiliriz. Tanrı’yla birlikte olmaktan başka bir şey düşüneyen derviş ruhlu insanlar veya azizler....

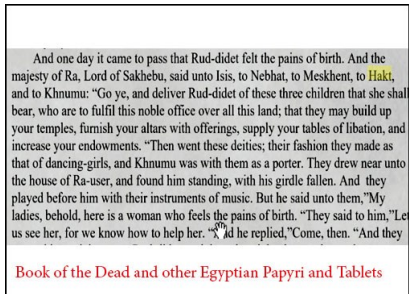
Kadim zaman Hintlileri için Bhaga, ikonik *küçük tanrı* anlamında... Aşk, sevgiyi ve bağlılığı büyük tanrılardan önce *küçük tanrılara* yöneltmişler. Böylece çok sayıda “tanrı âşıkı ekolü” çıkmış ortaya...

Buda Bakti, Vişnu Bakti, Şiva Bakti, Kali Bakti, Râmâ Bakti, Krişna⁸ Bakti...

Buda Âşıkı, Vişnu Âşıkı, Şiva Âşıkı, Kali Âşıkı, Rama Âşıkı, Krişna Âşıkı...

Kimi yazarlara göre “Râmâ Âşıkı” yaklaşımı milattan önce 400 yılında başlamış ve onunla ilgili “Râmâ-yânâ” adlı epik şiirler içeren eserler derlenmiş.⁴ Milattan önce 200’e gelindiğinde Râmâ adlı kahraman Vişnu’nun enkarnasyonu olarak değerlendirilmeye başlanmış. On beşinci yüzyıla gelindiğinde Râmâ tanrı olarak görülüp insanlara ve cemaatteki üyelere gerçek aşkın simgesi olarak takdim edilmiş.

Râmâ konusu derin, ana caddeden çıkıp dar sokaklara girmeyelim.

⁷ Sözcüğün orijinali Murugan... İranlılarda *müjgan* sözcüğü kirpik (eyelashes) anlamına geliyor ama benim kanaatim R harfinin üzerine bir şekilde nokta konulup Müjgan’a dönüştüğü... Yoksa insanlara “kirpik” diye ad verilmesinin bir anlamı yok. Tarih boyunca insanlara hep tanrı veya tanrıçaların adları verilmiş. Murugan veya Murukan adlı tanrı aynı zamanda Cevvel / Cevvâl olarak biliniyor.

⁸ Krişna: Cinsiyet, renk, kast, rütbe veya yaş tanımlamasının ötesinde bir varlık olarak değerlendirilmesine karşın ikonlarda hep kadınsı bir görünüme sahip.

Bakt/Baht sözcüğü bireyin dini yaşamında Tanrıya duyduğu aşırı sevgi, aşırı bağlılık anlamında... Birey ile tanrı arasında mahrem bir ilişkiye işaret ediyor. Kişinin tanrıya aşık olması karşılığında Tanrı da ona âşık olup onu sevmeye başlıyor. Bakti ilahileri, Bakti edebiyatı bu tema çerçevesinde şekilleniyor. Rig-Veda ilâhilerinin ilk örneklerinde sonraki dönemde ortaya çıkan biçimiyle herhangi bir âşıkılık yaklaşımı söz konusu değil ama ilahi söyleyicilerinin yaklaşımlarında, okuma biçimlerinde büyük bir bağlılık, aşk ve tutku var. Rig-Veda zamanına kadar gitmese bile kimi yazarlar Bakti'liği milattan önce altıncı, beşinci yüzyıla kadar götürüyorlar. Milattan sonra 600'lerde Tamil'de somut bir şekilde ortaya çıkmasına kadar arka planda belli-belirsiz bin yıllık bir geçmişi var. Muthukumaraswamy, tarihte ilk Bakti sözcüğünün *Śvetāśvataropaniṣad* adlı eserde geçtiğini belirtiyor.

Bakti akımının *Tamilnadu* ve *Kerala* eyaletleri ile Hint kıtasında yayılımı oldukça karışık, çok yönlü. Bir bölü beş binlik yerine, bir bölü beş yüz binlik bir haritayla durumu kuş bakışı anlamaya çalışalım.

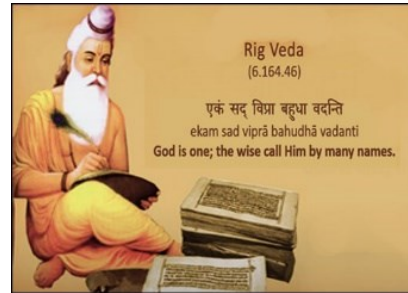
Milattan sonra 400'lü yıllardan itibaren Baktilik Vedik Brahmanları veya Caturvediler arasında merkezi bir role sahip olmuş. *Brahmadeya sabhā'nın* mabet yöneticileri ve Kola kralları Baktileri destekleyerek devlet-din ekseninde toplumun birlik ve beraberliğini sağlamaya çalışmışlar.⁵ Bakti azizlerini destekleyerek onlara ayrıcalık tanımışlar.

Muthukumaraswamy (2020), Bakti sözcüğünü "tapınakta" yapılan ibadetlerle ilişkilendiriyor. Bu mabetlerde tanrının temsilcisi olarak görülen Devi-Pûca⁹ adlı ikonlara tapınıyor, onlara *bêhican* adı verilen aşk şarkıları söyleniyormuş.

Bhakti Gana adı verilen böyle bir mezmuru bir saat boyunca Youtube kanalında dinleyerek âşık oldukları tanrı veya tanrıçaları anlamaya çalıştım. "Tanrı" deniyor ama tüm ikonlar dünya güzeli tanrıça görünümlü... Âşık olunmayacak gibi değil... "Tanrı aşkı" dedikleri olay, onu temsil ettiği varsayılan güzel kadın ikonlarına sevgi bağlılığı geliştirme koşullandırması... Baktîler, kutsal olarak değerlendirdikleri bu mabetlere hac yolculuğu yapıp *tirtha* (tırısa) denilen yerlerden geçiyor, *vrata* (berat) denilen baş eğme ve gözlemde bulunma faaliyetinde bulunuyorlar; müzik, dans, ilahi, drama ve hikaye anlatma seremonileriyle ibadetlerini gerçekleştirmiş oluyorlarmış.⁶

Baktiler konusunda uzun bir yazı kaleme alan Muthukumaraswamy'nin (2020) verdiği bilgilerle devam edelim.

Bakti, gayyur dindar bir insanın Tanrı'yla irtibat kurabileceğine, Tanrı'nın huzurunda ebedi bir refakatçi veya ebedi bir görevli olarak hizmet göreceğine, hatta bazen Tanrı ile tam bir birlik kurabileceğine inanır. Bakti şiir geleneğinde dâvûdînin¹⁰ veya âşıkînin Tanrı'yla bir

⁹ Devi Pûca sözcüğünü "Devi Bacı / Tanrıça Bacı" olarak değerlendirmemizin çok da yanlış olmayacağı kanaatindeyim. Bununla birlikte Hintliler Puca'yı hem erkek hem de kadın tanrı olarak değerlendirebiliyorlar. Puca'ya, cinsiyetinden bağımsız olarak "saygın bir tanrı misafiri" veya "bizzat heykele hulûl etmiş olan tanrının kendilerine misafir olması" şeklinde bakılıyor.

¹⁰ Dâvûdî (Devotee): Dindar, tutkun. İncancına bağlı olan. Dinin gereklerini tavizsiz uygulayan... Literal olarak, lafzen veya "kelimenin kök anlamı" ile ele alındığında *Deva/Devi adlı tanrının yolunu izleyen* manasında. *Pür-Davudi* incancına samimiyetli bağlı olan kişi, Pseudo-Davudi [Siidâ-Davudi] sözde dindar olan veya öyle gözükken. Münafık.

olma veya tevhit tecrübesinde “derin bir mutluluk” halinden, “deliliğe iniş”, “sarhoşluk”, “dağa tırmanış” veya “öfke” gibi çeşitli ruh halleri içinde olunabilir. Dâvûdî’nin yaşadığı bu tür trans veya vecd halleri dışı vuran bir davranış haline gelince cemaat üyelerinin yaşadığı psikolojik durumu daha iyi anlarız.

Dâvûdîlerin / Baktîlerin vecd halinde iken yaptıklarını Youtube’den seyredince bizdeki Rufâî tarikatının mensupları geldi aklıma. Etkilenim var mı, ayrıca araştırmak gerekiyor.

Hindistan’da halkın yarısından fazlasının Baktî “yolunu” izlediği iddia ediliyor.⁷ Aynı kaynağa göre Baktîlik, kişileştirilmiş tanrı veya tanrıçaya iman etmek, ona âşık olmak demek... Kişinin bu aşk nedeniyle sahip olduğu her şeyi tanrı veya tanrıçaya tahsis etmesi, ona adanması... Tanrıçası için her şeyden vazgeçmesi... Böylece bilgi edinmek, kurban kesmek veya geçimini sağlamak için çalışma yapmak yerine “âşık olmak” yöntemiyle kendisini dünyevi meşgalelerden kurtarması, özgürleşmesi...

Rig-Veda’da geçen biçimiyle Dâvûdî veya Baktî, Tanrı’ya sürekli olarak bir baba, anne, kardeş, akraba veya saygın bir misafir olarak hitap eder; onun dostluğunu kazanmak için zikir ve dua edermiş. Bir anlamda dînî aşkı seküler aşkla karşılaştırılabilir tarzda sergilemeye çalışmış. “İlâhî aşk” Baktî ile özdeşleşmiş özel bir yaşam deneyimi... Bu tecrübeye Tanrı uzakta, bilinmeyen bir yerde var olan değil; yakın çevrede kendisine hitap edilen bir yüce...⁸ Bir heykel, bir büst... Baktî, tanrıyı kişileştirerek ona beşerî özellikler atfetmekten utangaçlık duymaksızın kendisine ilâhîler okuyabilen, yüksek sesle niyazda bulunarak onu kutsayan kişi... Sufîlerde olduğu gibi, âşık olunan Tanrı görünmeyen değil... Hemen önlerinde, insan biçimli... İlâhe, ya da ilah görünümü...

Bu ibadet şeklinde yaşam; bağlılık psikolojisiyle hemen önlerinde yer alan tanrı figürüyle ilişkilendiriliyor ve katılımcıların insan biçimli olan tanrı veya tanrıçaya yönelik hissettikleri aşk duyguları güçlendirilmeye çalışılıyor.

Baktî olarak adlandırılan dervişin düşüncesi ve davranışları tümüyle “Tanrı’ya bağlanma” duygusunun etkisi altında... Büyülenmiş, efsunlanmış, cezbeye kapılarak çaresizce sürüklenen ve bu etkiden hiç bir şekilde kurtulamayan veya kurtulmak istemeyen kişi...

Bektâşî, Murâbit, Dâvûdî, Âşıkî... Hüdâî... Dîvâne... Sıddîk... Allah adamı...

Sıralanan sözcükler farklı kültürlere ait olsa da tümünün anlamı aynı.

Ba-Aktî sözcüğü; “Bâ-Âl”, “Ba-Âdâd”, “Bâ-Yezîd”, “Ba-Hâyî”, “Ba-Kî”¹¹, Ba-Sû”¹², “Bâ-Rahman” türü bir terkip...

‘Bâ’¹³ ön takısı “O’nun cevherini taşıyan”, “O’nun özü” anlamında...

¹¹ “Kî” Sümerlerde yer tanrıçası.

¹² Sû, Sümerlerde en büyük tanrı. Ea veya Enki adıyla da anılır.

¹³ “Ba” ön takısı ile “Yâ” nidası arasındaki benzerlik ilginç. Arap harfleriyle yazıldığında birinde tek, diğerinde iki nokta var. “Ba” ön takısı yerine “Ya” nidası kullanıldığında Ya-Haktî, Ya-Agdad, Ya-El, Ya-Yezîd, Ya-Hâyî, Ya-Rahman gibi Tanrıya onun kamil sıfatlarıyla hitap etme durumu çıkıyor ortaya. “Bâ” sesinden Sümercede “övgü adı” olarak söz ediliyor. Ba, düzleştirme, alçakta kalma, aşağı mertebeye olma anlamında. Pasif olmayı gösteren bir öntaki. Sümercede başka bir anlamı “büyük”. “Ba” ön takısı “a-bu-um (babam)” sözcüğünün kısaltılmış biçimi. İrsiyetle ilgili olmasına karşın ilahî sıfatlarla birlikte kullanıldığında asıl kast edilen Tanrı’nın kendisi. “Ben O’ndan geliyorum” anlamında. Arap dilinde sonraki dönemlerde ‘ba’ sözü yerine ‘abdül’ ön takısı kullanılmaya başlanmış. Aramicede ve Arapçadaki *abu*’dan Türkçeleştirilmiş olan ‘ebu’ sözcüğü “Ebu Tahir Muhammed b. Yakub” örneğinde olduğu gibi “*Baba Tahir Muhammed, babası Yakup*” olarak çevrilebilirse de, asıl anlamı “Tanrı’nın ruhu, Tahir Muhammed”. İsimlerin başına gelen Ebu ve Bâ sözcükleri

*Yezdan'ın özü... Yezdan ile birlikte olan....*¹⁴ Hâk ile hemhâl.... Hakka merbût... Hak'la aşk hayatı yaşayan...

Sözcüğün Arap harfleriyle orijinal yazılış biçimi Bahtî... Fakat her nasıl olduysa “H” harfi zaman içinde “K” harfine dönüşmüş. Baktî diye telaffuz ediliyor veya Paktî olarak... Hintliler bu kişilere, aynı zamanda devûdî diyorlar ki, dilimize dâvûdî olarak geçmiş. Deva/Devi adlı tanrıya bağlı kötülükten uzak masum kişiler... Pampâk olanlar.

Baktilerin öne çıkan kutsal kitapları (scripture / korninka) şunlar:

- Bhagavad Gita (Rabb'a yönelik şarkılar, Rabb'a neşîdeler¹⁵)
- Bhagavata Purana (Tanrı Vişnu hakkında eski hikayeler)
- Padma Purana.... (Altın nilüfer çiçeği Purâna'ya şarkılar)

Anılan kutsal kitaplardaki kasidelerin bir bölümü kadın azizeler tarafından yazılmış. Rabb'e hitap eden ve ateşli bir şekilde, yüksek sesle okunan neşîde türü şiirler...

Bakti sözcüğünden hareketle, zaman içinde Bektaşî sözcüğü türetilmiş.

Bektaşilik, beşeri yönden insanın ilahla olan ilişkisine odaklanan bir akım... Bir duygu... Zihnin sürekli olarak bu düşünceyle meşgul olması, “ilâhi aşk” ruh hali içine girmesi... Tanrı düşüncesine gark olması... Veya o düşüncenin içinde erimesi...

Kişileştirilmiş tanrılara bu şekilde aşkla bağlanan kişilere Bektaş deniyor ve taptıkları tanrıların isimleriyle anılıyorlar.

Kali Bektaş, Kali'ye merbût, Kali'ye âşık...

Krişna Bektaş, Krişna'ya merbut, Krişna'ya âşık...

Şiva Bektaş, Şiva'ya merbut, Şiva'ya âşık...

Vişnu Bektaş, Vişnu'ya merbût... Vişnu'ya âşık...

Radha Bektaş (Krişna'nın refikası) Radhâ'ya merbut... Radhâ'ya âşık...

Ve bunun yanında “İsa Bektaş” olan kişiler var.

Hinduizm şiirinde iki tür Bektaş var: “Sagun¹⁶ Bektaşları” ve “Nirgün Bektaşları”. Sagun Bektaşları, tanrının enkarnasyonu olarak değerlendirdikleri heykel şeklinde yapılan kişileştirilmiş tanrılara tapıyorlar; onlara aşk şarkıları, aşk ilahileri söylüyorlar. Nirgün Bektaşlarının tapındıkları tanrılar ise vasıfsız, görünmez, soyut nitelikte...

Kaynaklarda “İsa Bektaş” (*bhaktas of Christ*) diye bir bahis var. Bazı Hintliler zaman içinde Hristiyan olmuşlar ve Hz. İsa'yı tanrı olarak kabul etmişler. Onlar için tanrı aşkı, İsa'ya bağlanmak, onun yolundan gitmek, ona aşk şarkıları söylemek anlamına geliyor...

“ruh” manasında. Bu ruh eski Mısırlılar açısından “O'nun ruhu” veya Hintliler açısından *Athman* veya *Brahman'ın*... Terkip için “Baba Tahir Muhammed” yerine “Ruhî, Tahir Muhammed” diyebiliriz. Ya da “O'nun ruhu olan Tahir Muhammed”. *Bâyâzîd* sözcüğü, “Bâ - Yâ Zeyyid” ifadesinin *alaformu* yani yeniden düzenlenmiş biçimi. Kelimeyi “O'nun ruhunu içinde taşıyan Çoğaltıcı” olarak çevirebiliriz. Abu'nun Sümercedeki *sudan doğan* veya *sudan çıkan* anlamına gen ‘abzu’ veya ‘su-ab’, ‘zu-ab’ sözcükleriyle de ilişkisi olabilir. Fakat asıl kaynak Mısır... Yakın zamanların Arapçasında ‘abu’, ismin başına geldiğinde, özel bir anlamı olmayan ‘the’, ‘el’, ‘las’, ‘an’ ve ‘a’ gibi belirlilik takısı (article veya harfi tarif) haline dönüşmüş. Yine de, bu şekilde kullanılan belirlilik takılarının bir bölümü arka planda Tanrı'ya veya onun sıfatlarına işaret ediyor.

¹⁴ Kelimenin Rig-Veda'daki *bhag* sözcüğünden geldiği bildiriliyor. *Bir şeyi paylaşma, memnun olma, bir şeyden hoşlanma* anlamında... Zamanla “içsel paylaşma” veya “duygusal haberleşme” anlamına dönüşmüş.

¹⁵ Neşîde. Yüksek sesle okunan şiir. Yüksek sesle yapılan niyaz veya ilahiler.

¹⁶ Sagun sözcüğü lisede iken bir sınıf arkadaşımın soyadı idi.... Toplumumuzun kültür genlerinde arkaik kelimeler yaşamaya devam ediyor. Nirgün kelimesi de öyle...

Hristiyanlar, dinlerine çekmek için Hintlilere kendi terminolojileriyle yaklaşp “size Hristiyanlığı değil, *Krist Bektaş* olmayı öneriyoruz” taktiği uyguluyorlarmış.

Krist Bektaş...

İsâ Âşıkî...

İsâ-Perest...

Batılıların *blue mosque* adını verdikleri “Sultan Ahmet Camii’nin” bânisi padişah I. Ahmet (1603-1617) yazdığı şiirlerde “Bahtî” mahlasını kullanıyor.

Bahtî, Bakti veya Bektaş...

Âşık, Âşıkî... Hüdâî...

Padişah Sultan Ahmet, Celvetî tarikatının şeyhi olan Aziz Mahmud Hüdayî efendiye “pederim” diyecek kadar içten bağlı bir zat... Tanrı aşkıyla yanan bir murâbit veya mürit... Bu yüzden “Bahtî” mahlasını kullanıyor. Kendi dilinden mahlas olarak seçtiği sözcüğün tanımı: “*Âşıkûn, kalbi olur pür envâr...*” Âşıkların kalbi, O’nun ışığı ile doludur...

Baktilik tarikatının nihai hedefi, mokşa’dan kurtulmak... *Mokşa*¹⁷ “ölüm ve yeniden dirilişi tanımlayan devri daim süreci”... Hint düşüncesine göre insanlar sürekli ölüyor ve sürekli yeniden doğuyorlar. “Mokşa’dan kurtulmak” ölümlü bir beşer olmaktan çıkıp tanrı katına yükselmek, tanrıyla bir olmak veya tanrılaşmak anlamına geliyor.

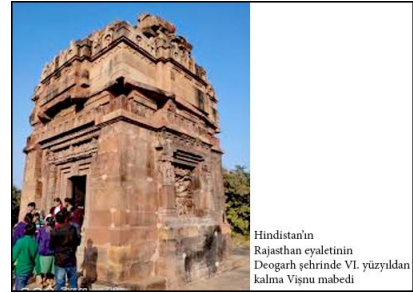
Baktilik, “kurtuluş” veya “hüdayet’e erişmek” için takip edilen manevi yollardan biri... Bu şekildeki ruhani gelişimin son hedefi dünyasal kaygılardan kurtularak ebedi mutluluğu elde etmek...

Bakti şiirlerinin bir bölümü, tanrı Vişnu’nun insan biçimli enkarnasyonu olarak değerlendirilen Rama ve Krişna’ya yönelik aşk kasideleri şeklinde... Baktilik akımı bir taraftan edebiyatta büyük bir şiir antolojisinin ortaya çıkmasına neden olurken, diğer taraftan kast sistemine dayanan Brahmini uygulamalara karşı isyan ve protesto geleneği oluşturmuş. Toplumdaki ayrımcılığı, dini ibadetlerin sadece belli kesimlere ait olmasını ret eden köklü bir gelişme...

Kimi yazarlara göre İslam dünyasındaki tasavvuf hareketi Müslüman düşünürlerin Hint kıtasında Rig-Veda, Budizm, Canizm (Jainism) felsefelerini derinlemesine incelemeleri sonucu onlardan etkilenmeleriyle ortaya çıkmış... Fakat öyle anlaşıyor ki, bu tür

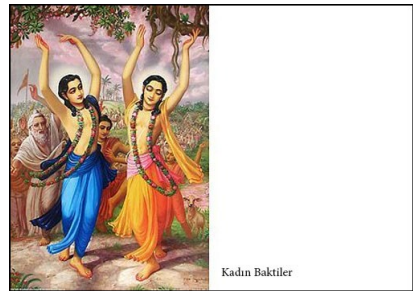
Sultan I. Ahmet

Hindistan’ın Rajasthan eyaletinin Deogarh şehrinde VI. yüzyıldan kalma Vişnu mabedi

Tanrı/Tanrıça Murugan

Kadın Baktiler

¹⁷ Mokşa veya mahşâ... Arapçadaki “mahşer” kelimesiyle olan ilintisini araştırmak gerek.

etkilenmeler aslında çift yönlü. Hintliler hem etkilemişler, hem de etkilenmişler. Kimin ne kadar etkilendiğinin tespiti mümkün değil.

Milattan sonra 600'lü yılların başlarında Şiva'ya inanan ve sayılarının 63 olduğu söylenen *Nayanmar* adlı veli şairler ile Krişna'ya tapan Alvar adlı 12 veli şair Tamil bölgesinin her tarafını gezerek Bakti tarzında aşk kasideleri söylemeye başlamışlar. *Nayanmar* adlı şairlerden üçü *Tevaram* adlı bir şiir koleksiyonu oluşturmuş. Bu şiirler önceki dönemlere ait *Cankam* tarzından önemli ölçüde farklı imiş. Nam-Alvar adlı başka biri dokuzuncu yüzyılda "Kutsal Söz" anlamına gelen *Truvaymoli* isimli derlemeyi yapmış. Bu kasideler veya neşideler *Tamil-Nadu* bölgesinin mabetlerinde, evlerinde yüksek sesle okunarak kutsal bir ibadet haline getirilmiş. Dikkati çeken yönlerden biri şu ki, o şiirleri söyleyen, yüksek sesle okuyan "velî şairlerden" bir çoğu kadın imiş. Kadın Bakti bard'lar Baktiğin her zaman önemli bir ögesi... Kadın Baktilerin Orta Asya'dan Endülüs'e kadar uzanan kültür dünyamızı "kadın sufiler" olgusuyla etkilemiş olma ihtimali yüksek.

“Sagün” ve “Nirgün”, Baktîlikte iki farklı ibadet şekli... Sagün yaklaşımında, tanrı sahip olduğu sıfatları ve nitelikleriyle birlikte ele alınıyor, bu sıfatlarla birlikte anılıyor. Örneğin, Krişna ve Ram betimlemesinde olduğu gibi.

Nirgün yaklaşımında ise tanrı sıfatsız veya betimsiz. Şekli, şemai bilinmiyor. Bağlıları betimsiz olan tanrıları Brahman, Ram veya Hari gibi adlarla anıyorlar.

Nirgün yolunun şeyhlerine *sânt* (veli) adı verilirken, sagun şeyhlerine bektâş deniyor. Nirgün; ebedi, her yerde hazır ve nazır bulunan bir ilah anlayışını tanımlarken Sagün inancında tanrı betimsiz değil, belli bir forma sahip... Şöyle de tanımlayabiliriz: Güneşin biçimsiz, renksiz olan ışığı Nurgün¹⁸ ise, yuvarlak biçimli görünür dairesi Sagün...

Evrende Tanrı'nın zuhuru olmaksızın veya Tanrı'nın zuhurundan bağımsız hiçbir şey var olamaz. Tanrı her yerdedir ve kadiri-mutlaktır. O yüzden bizim gerçek benliğimiz veya ruhumuz Nurgün'den başkası değildir fakat biz bunun farkında değiliz. Kimi bilim adamları, Nurgün Baktiliğini inancın en yüksek derecesi olarak adlandırıyor... Baktiğin Sagün mezhebinde tanrı bir idol, bir put, bir resim veya bir tür enkarnasyon... Yani İlâhî zâtın veya ona ait sıfatların yarattığı varlıklardan birine veya tamamına intikal edip onların içine girmesi, onlarla birleşmesi... İdol olarak gördüğümüz imgenin aslında tanrının özünü içinde taşıyor olması... Bir kadın,¹⁹ bir heykel, bir dağ, bir fil, bir ırmak veya bir resim... Veya Hristiyanlıkta olduğu gibi İsa'nın bizzat kendisinin tanrı olarak değerlendirilmesi...

Sagün Bakti'lerinin gerçekleştirdikleri ibadetlerin algılanması ve kavranması çok daha kolay. Kişileştirilmiş heykel biçimli tanrı figürüne tapınmak fark edilebilir, kolay ayırt edilebilir bir durum...

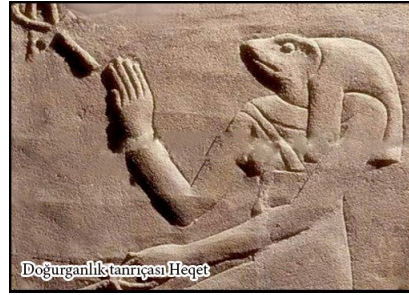
¹⁸ Nirgün kelimesini nur-gün olarak çeviriyorum. Güneşin ziyası, ışığı... Batılılar farklı bir şekilde yaklaşıyorlar. Sanskritçede *nir*, "yok" anlamındadır; *guna*, sözcüğü "nitelik" veya "vasıflar" anlamına gelir, diyorlar. Sanskritçeden verilen manalar doğru olsa bile etimolojik kökende yer alan "güneşin ışığı" anlamını görmezlikten gelemeyiz.

¹⁹ "Mürşide ve Müşâhedât" başlıklı yazım geliyor aklıma. İbni Arabî'nin Tanrı'yı kadında müşâhede etmesi.

Sagün formunda ibadet eden Baktiler ve Nîrgün formunda ibadet eden Baktiler... Hintliler bu iki ibadet türü arasında ayırım gözetmiyorlar... İkisi de değerli...

İlk uzun Bakti kasidesi milattan sonra 550 yılında güney eyaletlerinin tanrısı Murugan için yazılırken sonraki dönemlerde Murugan, Şiva'nın oğlu Skanda²⁰ olarak tanıtılmaya başlanmış. Yedinci yüzyıla gelindiğinde dini içerikli şiirlerin kuzey eyaletlerinin tanrıları Şiva ve Krişna'ya yönelik yazılır olduğunu görüyoruz.²¹ Güney eyaletlerinden Tamil bölgesi zaten öteden beri oluşmuş *Sangam* (veya *Cankam*) adı verilen bir edebiyat kültürüne sahip imiş. Bu kültür milattan önce birinci yüzyıldan itibaren soylu kast sınıfı Brahmin'lerden gelen bir gelenek... Cankam edebiyatı türünde başlıca iki akım var. *Puram* adı verilen savaş ve *akam* adı verilen duygusal-erotik aşk şiirleri. Baktiler / Bektaşlar tanrı aşkını içeren şiirlerini *akam* geleneği üzerine bina etmişler.²²

Hindistan'ın her bölgesinde en az bir adet meşhur olmuş "kadın Bakti" olduğu bildiriliyor ve bunların çoğu geçmişlerine isyan eden üst sınıftan kişiler. Kadın Bakti için ideal rollerden biri tanrıya aşık olmak ve tanrıyı kocası gibi görmek. Bu durum onların aileleriyle çatışma içine girmelerine neden olurmuş. Meydan okuyan hareketlerinden biri elbiselerinin üst kısmını ve utancı bir kenara atarak ayak bileklerine küçük ziller (ghunghroos-gongur²³) takmak suretiyle çeşitli insan topluluklarının önünde dans veya semâ etmeyi tercih etmemişler.²⁴ Gezgın kadın *bard*'ların bu tür danslarına *kathak*²⁵ adı veriliyor.

Celalettin Rûmî'nin de bazen yarı çıplak bir şekilde sema etmesi ve yakın zamanlarda "Mevlana Çağırısı" adıyla bir takım insanların halkın huzurunda kadın-erkek yarı çıplak sema etmeleri "kadın Bakti" dans töresi *katak*'ı hatırlamamıza neden oluyor.

Bakti dervişlerinin çoğu, kurtuluşa ermek için kimilerince önemli bir araç olarak değerlendirilen *çileciliği-zahitliği* reddetmiş. Bazı Bektaşlar sıradan hane halkından kişilermiş. Bunun yanında evrensellik yaklaşımına sahip olmaları, kurumsallaşmış din olgusunu ret etmeleri, içsel olarak tanrısal bağlılığa odaklanmaları nedeniyle kadınlara ve kast sisteminin alt tabakasındaki dâvûdîlere daha eşitlikçi yaklaşımlar geliştirmişler.²⁶ Bu yüzden Baktilik tarikatına giren kadınlar ve Sudra'lar gerçek alçak gönüllülük, gerçek bağlılık örnekleri ortaya koymuşlar.

Rosenzweig'in Bakti kadın şairlerle ilgili yaptığı açıklamalara devam edelim:

²⁰ Skanda ile Mecusilerin tanrısı *Sraosa* (Sarož) arasında benzerlikler kuruluyor.

²¹ Rachel Dwyer, *Filming the Gods: Religion and Indian Cinema*, London: Routledge, 2006.

²² Dwyer, Aynı.

²³ Gongur veya konkur: Komşularımızdan birinin soyadı olması oldukça manidar. Bu kelimeleri Hint sözcükleri olarak görüyoruz ama çoğu Orta Asya'dan gelen bölge topluluklarına ait ortak mirasın ürünü. Kullanılmayınca giderek tedavülden kalkıyor.

²⁴ Dwyer, Aynı.

²⁵ Kathak veya katak sözcüğü ile Türkçedeki *kaltak* kelimesi arasındaki ilişkilerin araştırılması gerekiyor. Sanskritçede "katha" sözcüğü "hikaye anlatma" anlamında imiş ve "katak" sözcüğü ise dans ederek hikayeler anlatan, şiirler söyleyen bard'lar için kullanılmış. Katak geleneği milattan önce 400 yılına kadar uzanıyor (Bk. Wikipedi, Kathak maddesi).

²⁶ Roy Rosenzweig, *Bhakti Poets*, <http://chnm.gmu.edu/>, Erişim: 3.7.2020.

Kadın derviş şairler, Bakti hareketine önemli ölçüde katkı sağladılar. Genelde erkek hakimiyeti altında bulunan bu akımın içinde kendi varlıklarını ortaya koyabilmek için tanrıya olan bağlılıklarını çok daha etkili bir şekilde göstermeleri gerekiyordu. Seçkin şiir örnekleri ortaya koymaları, manevi açıdan erkeklerle eşit mertebeye sahip oldukları konusunda ısrarcı ve inatçı olmaları sonucunda, varlıkları ve değerleri gönüüllü olmasa da erkekler tarafından kabul edilmeye başlandı.

Kadın Bakti şiir tasvirlerinde sıradan insanların günlük yaşamdaki konuşma dilinin izleri görülür. Ev yaşamında karşılaştıkları güçlükler, kocanın bulunmaması, aile içinde yaşanan gerginlikler, anlamsız ev işleri, evlilik yaşamının getirdiği sınırlılıklar, evli bir kadın olarak sahip olunan statü gibi konular... Pek çok vakada kocayı evde yalnız bırakmak suretiyle önerilen kadın rolünü ve yerleşik diğer toplumsal rolleri ret etmişler... Gezgın Bektaş rolünü benimseyerek bir şehirden diğerine seyahatler yapmak suretiyle insan topluluklarına kasideler okuyarak, dans ederek tanrısal bağlılıklarını gösteren yeni bir yaşam biçimi içine girmişler. Bazen diğer derviş-şairlerle bağlantılar kurarak küçük cemaatler, tarikatlar oluşturmuşlar. Yaşamlarının yeni odak noktası, koca olarak belirledikleri tanrılarına mutlak surette bağlı kalmak ve ona ibadet etmek imiş.²⁷

Gopuram'ı taşıyan Alvar azizleri

Karnatak eyaletinde 12'inci yüzyılda yaşamış Akka adlı bir kadın Bakti'den söz ediliyor. Diğer adı Mâhâ-Devi... Menkıbeye göre aşık olduğu tanrıyı aramak için çıplak olarak gezilere çıkmış. Bir şehirden diğerine gidiyor, kasideler okuyarak dans ediyormuş. Şiirlerinde, vâdû'larında²⁸ hayal kırıklıklarını, toplumsal kurallardan nasıl kısıtlandığını anlatırmış. Bu törenlerde *Cehennemlik-Arcina*²⁹ olarak hitap ettiği sevgilisi Şiva'yı anlattığı anekdotlara şahit gösterirmiş. Aşkını sadece Şiva ve Şiva aracılığıyla gerçekleştirir, "yasemin çiçeği gibi beyaz" gördüğü Tanrı Şiva'dan hiç kopmadığını, eğer ayrılırsa kalbinin hüznüle dolacağını söylemiş.⁹

Hintliler, belirledikleri ibadetlerin gerçekleştirilmesiyle tanrının insanlara veya diğer varlıklara nüfuz edebileceğini, böylece dünyasal objelerin içinde "bizzat vücut bulabileceğini" düşünürlermiş. Özellikle *guru* adı verilen din alimleri, şiir antolojisine sahip dervişler ve yüksek mertebeli Bektaşlar bu grupta değerlendirilmiş. Temayüz etmiş bu kişilere tanrının tecessümü olarak bakılırmış. İlahi gücün kendi vücutlarına da nüfuz etmesi için kaside

²⁷ İstanbul'da da böyle bir "kadın derviş" veya "kadın veli" olduğunu öğrendim. Değişik semtlerden çok sayıda kadın haftanın belirli günlerinde kendisini ziyaret eder, zikir ve diğer türde dini etkinlikler yaparmış. Bir tesadüf eseri kocasıyla tanışmak kısmet oldu. Zengin ve varlıklı bir iş adamının kızı olan bu kadın derviş kendisini Tanrı bağlılığına, Tanrı aşkına o kadar kaptırmış ki evlilikle ilgili görevlerini yerine getiremez olmuş. Kocasını sonunda onu boşamak zorunda kalıp başka birisiyle evlendi.

²⁸ Va'du: Vacanas, vaazlar, anlatılar.

²⁹ İlginç bir tanımlama.

okuma ritüelleri, dans ve drama performansları sergilenir, geçici bir süre için de olsa, tanrının kendi vücutlarına inmesi sağlanmaya çalışılmış.

Baktilik kültüründe müzik her zaman önemli bir role sahip. Bir tür ibadet... Tanrıyla haberleşme şekli ve aynı zamanda onunla birleşip yek-vücut olmanın aracı. *Kirtan* adı verilen aşk şarkıları ruhu özgürleştiriyor... Ruhun serbest kalarak tanrıyla buluşmasını ve ilahi saadete erişmesini sağlıyor.

Baktilik bahsi uzun, bitiremeyiz... Farklı açılardan yaklaşılsa konu hakkında onlarca hikaye yazılabilir. Zamanım olsa ve ilgim aynı şekilde devam etse *Nirgün Baktiliğini* araştırmak isterdim. Tanrıyı sıfatsız, şekli-şemâili olmayan, soyut bir entite olarak ele alan yaklaşım. Baktilik tarikatı derinlere gömülmüş, çok sayıda minerale sahip zengin bir maden sahası: Bâ-Hakt... Bâ-Hak... Hak...

Ama neden Baktilik, dersiniz... Yarın Hakk'ın huzuruna varınca "Hazreti Süleyman'ın karıncası gibi minik de olsa, ben de bir şeyler taşıdım" demek için...

Notlar

¹ Bazı kaynaklarda sözcüğün *katılmak, ait olmak, ibadet etmek, saygı duymak* anlamında 'bhaj' [bâc] kelimesinden geldiği belirtilmektedir.

² Sisir Kumar Das, *History of Indian Literature*, New Delhi: Sahitya Akademi, 2005.

³ R. Ramachandran, *A History of Hinduism: The Past, Present, and Future*, New Delhi: SAGE Publishing India, 2018.

⁴ Haripada Adhikary, *Unifying Force of Hinduism: The Harekrşna Movement*, Bloomington: Author House, 2012.

⁵ M.D. Muthukumaraswamy, The Dynamics of Bhakti, <https://www.sahapedia.org/the-dynamics-of-bhakti>, (19.3.2020).

⁶ Muthukumaraswamy, a.e.

⁷ Mari P. Zolowski, *Fierce Shakti, Fierce Love*, San Francisco: Lulu.com, 2010.

⁸ R. Raj Singh, *Bhakti and Philosophy*, New York: Lexington Books, 2006.

⁹ Bhakti Poets, <http://chnm.gmu.edu/wwh/modules/lesson1/lesson1.php?s=0>